

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено питання ефективності використання земельних ресурсів в Україні та в Полтавській обл. зокрема. Проаналізовано ефективність виробництва в різних організаційно-правових формах. Запропоновано заходи для підвищення ефективності використання та розширеного відтворення земельних ресурсів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: земельні ресурси, потенціал, економічний потенціал, посівна площа, ефективність, рентабельність, ринок землі

KEY WORDS: landed resources, potential, economic potential, sowing area, efficiency, profitability, market of earth

Стабілізація механізму господарювання в агропромисловому комплексі нерозривно пов'язана з розробкою науково обґрунтованої стратегії забезпечення ефективного використання економічного потенціалу сільськогосподарського виробництва. Економічний потенціал у широкому розумінні визначається чисельністю трудових ресурсів і рівнем їх професійної підготовки, кількістю і якістю засобів виробництва, рівнем впровадження досягнень науки і техніки, природними ресурсами тощо.

Серед матеріальних умов, необхідних для життя людей, земля має особливе значення. Земельні ресурси — національне багатство нашої країни, важлива умова життя і діяльності суспільства, матеріальна основа розвитку сільського господарства, база для розміщення і функціонування усіх галузей національної економіки. Земельні ресурси, використання яких формує близько 2/3 фонду товарів споживання, є первинним чинником виробництва, фундаментом економіки [2].

Частина земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40 %. За експертними оцінками, за раціональної структури землекористування і відповідному науковому та ресурсному забезпеченні Україна здатна виробляти продуктів харчування на 140 — 145 млн осіб [8]. Тому найбільш повне і раціональне використання землі для виробництва продукції є найважливішим завданням сільського господарства.

Проблему ефективності використання земельних ресурсів досліджували такі видатні українські вчені-економісти, як П. Т. Саблук, В. Г. Андрійчук, О. М. Гарнага, А. М. Третяк, В. Я. Месель-Веселяк та ін. Проте окремі регіони України характеризуються різними розмірами землекористування, якістю ґрунтів, переважним розвитком відповідних організаційно-правових форм господарювання, забезпеченістю трудовими ресурсами та іншими чинниками ефективності сільськогосподарського виробництва, що потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Сукупність цих положень та інших проблем, пов'язаних з необхідністю підвищення ефективності використання земельних ресурсів як однієї з передумов збільшення економічного потенціалу сільського господарства, слугували підставою щодо обґрунтування мети даної статті та визначення її актуальності.

Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, ефективне використання якого дає можливість виробляти конкурентоспроможну на зовнішньому та внутрішньому ринках продукцію. В Україні зосереджена значна частина (7 %) світових запасів чорноземних та інших різновидів ґрунтів. Забезпеченість основних галузей національного господарства земельними ресурсами у 3—4 рази вища, ніж у західноєвропейських країнах. Земельний фонд України становить 60,3 млн га, більшу частину якого на кінець 2007 р. склали сільськогосподарські угіддя (41,650 млн га). Землі під ріллею становлять 32,5 млн га, або 53,9 % земельної площі країни. У структурі земельних угідь України переважають родючі чорноземи (типові, звичайні і південні), які займають 55 % площі орних земель.

Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів України є досить диференційованим у територіальному розрізі. Найвища залученість земель у господарський обіг склалася у Львівській, Донецькій, Тернопільській областях. У цілому земельні ресурси України характеризуються досить високим біопродуктивним потенціалом, а у його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства. Найвищу сільськогосподарську освоєність території мають землі Полтавської (95,0 %), Запорізької (88,3 %), Миколаївської (86,6 %), Кіровоградської (85,7 %), Дніпропетровської (82,8 %), Одеської (83,2 %) та Херсонської (81,4 %) областей [7].

Високий рівень сільськогосподарської освоєності території та її розораності призводить до негативних, а подекуди і катастрофічних наслідків. Щодо удосконалення структури сільськогоспо-

дарських угідь і виведення еродованих земель з обороту, академік УААН В. М. Трегобчук ще у 1995 р. зазначав, що в оглядовій перспективі доцільно вивести з активного обороту як мінімум 10 млн га ріллі і приблизно на стільки ж розширити площі природних кормових угідь. Такий радикальний захід виправданий не лише з екологічної, а й з економічної точки зору. Це, за розрахунками академіка дало б можливість досягнути щорічної економії енергетичних, матеріально-технічних і трудових ресурсів на суму 1,5—2,0 млрд дол. США, а також майже вдвічі зменшити екологічну шкоду, яка щорічно обчислюється у 7—8 млрд дол. США [6].

Полтавська область володіє потужним біопродуктивним потенціалом, адже тут ґрунтовий покрив представлений в основному чорноземами типовими мало- та середньогумусними, на частку яких припадає близько 70 % площ, і чорноземами солонцюватими. На Полтавську область припадає 994,5 тис. га особливо цінних земель загальнодержавного значення, що створює великі потенційні можливості для вискоєфективного розвитку сільськогосподарського виробництва, проте, як показали дослідження, їх використовують не у повній мірі [1].

Загальна земельна площа Полтавської області сягає 2875 тис. га або 4,8 % території України. Сільськогосподарська освоєність її територій у 2007 р. становить 77,7 %.

Із набуттям чинності Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. у Полтавській області було реформовано державні й колективні сільськогосподарські підприємства у ринкові структури, у результаті чого створено підприємства, що функціонують на засадах приватної власності. Згідно із статистичними даними за 2007 р. у структурі сільськогосподарських формувань Полтавської області 99,2 % припадає на недержавні підприємства. Із них 17 % становлять господарські товариства, 9,2 % — приватні підприємства, 65,9 — фермерські господарства, 1,7 — сільськогосподарські виробничі кооперативи, 5,4 % — інші недержавні формування. На частку державних підприємств припадає лише 0,8 %.

Панівною тенденцією землекористування Полтавської області за 2005—2007 рр. є збільшення частки площ сільськогосподарських угідь і ріллі у особистих селянських та фермерських господарствах і зменшення їх у колективних товаровиробників. Більше половини площ сільськогосподарських угідь припадає на великі за розмірами землекористування підприємства.

Велику групу землекористувачів утворюють громадяни. У Полтавській області 345,5 тис. осіб одержали сертифікати на право на земельну частку (пай), що становить 98,6 % загальної кількості громадян, які мали на це право. Із них 324,3 тис. осіб, або 93,9 %, уже одержали Державні акти на право приватної власності на землю. Розпорядилися правом на земельну частку (пай) їх власники по-різному. На кінець 2007 р. в області на 291,7 тис. земельних ділянок укладено договори оренди, у тому числі 53 % — з підприємствами- правонаступниками, 9 — з фермерськими господарствами, 38 % — з іншими суб'єктами господарювання [4].

Переважну більшість договорів оренди (64 %) укладено на термін від чотирьох до п'яти років, 22 % — від шести до десяти і решту — понад десять років [1].

Таблиця 1

**РОЗПОДІЛ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА ЗЕМЛЄВЛАСНИКАМИ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ, 2005—2007 рр., тис. га**

Категорії землевласників і землекористувачів	Роки			2007 р. до 2005 р.	
	2005	2006	2007	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Всього земель	2180,5	2178,6	2177,4	- 3,1	- 0,1
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	1906,7	1903,0	1895,5	- 11,2	-0,6
з них сільськогосподарських підприємств	1386,4	1373,0	1376,9	- 9,5	- 0,7
у тому числі: колективних	1,1	1,1	1,1	0,0	0,0
державних	71,3	69,3	63,8	- 7,5	- 10,5
сільськогосподарських кооперативів	84,4	75,4	63,0	- 21,4	- 25,4
сільськогосподарських товариств	747,9	740,9	773,1	25,2	3,4
громадян	520,3	530,0	518,6	- 1,7	- 0,3
Землі користувачів інших категорій	273,8	275,6	281,9	8,1	3,0

Аналіз даних табл. 1 показує, що у розпорядженні сільськогосподарських підприємств перебуває 63,2 % сільгоспугідь, а у власності громадян — 23,8 % сільськогосподарських угідь області. Необхідно відмітити, що площа землекористування державних підприємств за 2005 — 2007 рр. зменшилася на 10,5 %, сільськогосподарських кооперативів — на 25,4 %, а сільськогосподарських товариств збільшилася на 3,4 %.

На сільськогосподарські угіддя припадає 75,7 % загальної площі Полтавської області, рілля займає 81,3 % площі сільгоспугідь, сіножаті — 7,5 %, пасовища — 9,3 %, інші угіддя — 1,9 %. Питома вага ріллі у структурі сільськогосподарських угідь у різних районах Полтавської області варіює від 72,9 до 92,2 %. Починаючи з 1990 р., спостерігається тенденція до повільного зростання розораності сільськогосподарських угідь.

Відтворення родючості ґрунтів значною мірою залежить від дотримання оптимальної структури посівних площ. Однак, існуюча структура посівних площ не завжди відповідає біологічним вимогам культур до ґрунтово-кліматичних умов, що істотно впливає на продуктивність ґрунтів (табл. 2).

Аналіз даних табл. 2 показує, що як в Україні, так і в Полтавській області спостерігається тенденція до збільшення площ посіву технічних культур, питома вага яких збільшилася з 17,5 % до 22,7 %.

Таблиця 2

**ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА СТРУКТУРИ ПОСІВНИХ ПЛОЩ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА УКРАЇНИ У 2005—2007 рр., %**

Показники	2005 р.			2006 р.			2007 р.		
	Україна	Полтавська область	Полтавська область до України, (+, -)	Україна	Полтавська область	Полтавська область до України, (+, -)	Україна	Полтавська область	Полтавська область до України, (+, -)
Посівна площа	100,0	100,0	х	100,0	100,0	х	100,0	100,0	х
Зернові культури	59,7	58,4	-1,3	59,2	56,6	-2,6	58,0	60,5	2,5
Технічні культури	17,5	22,5	5,0	19,5	26,5	7,0	22,7	23,8	1,1
Картопля і овоче-баштанні культури	7,9	5,3	-2,6	7,9	5,3	-2,6	7,7	5,3	-2,4
Кормові культури	14,9	13,8	-1,1	13,4	11,6	-1,8	11,6	10,4	-1,2

З точки зору формування поточних фінансових результатів діяльності сільськогосподарських товаровиробників така тенденція є абсолютно закономірною, оскільки виробництво соняшнику було і лишається найбільш прибутковим серед усіх галузей сільського господарства. Збільшення питомої ваги технічних культур відбулося, головним чином, за рахунок скорочення площ і зменшення питомої ваги кормових культур, зокрема, однорічних і багаторічних трав.

Оцінюючи зміни структури посівних площ з позицій відтворення родючості ґрунтів, слід визнати їх незадовільними, оскільки внаслідок цих змін знижується родючість ґрунтів, зокрема посилюється дефіцит балансу гумусу в них.

Розглянемо показники діяльності підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, оскільки фінансовий стан підприємства у значній мірі залежить від ефективності використання ресурсів, у тому числі і земельних (табл. 3).

Таблиця 3

ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 2005—2007 рр., %

Підприємства	2005 р.		2006 р.		2007 р.	
	частка збиткових підприємств	рівень рентабельності	частка збиткових підприємств	Рівень рентабельності	частка збиткових підприємств	рівень рентабельності
Державні	30,8	– 3,8	38,5	– 7,1	27,3	4,1
Недержавні	30,5	12,2	32,4	8,0	21,1	28,0
у т. ч. господарські товариства	30,1	12,6	35,4	7,1	22,8	24,8
приватні підприємства	31,9	11,2	29,0	12,2	13,8	41,9
виробничі кооперативи	21,2	12,2	25,9	6,3	20,0	23,6
інші недержавні підприємства	44,4	5,1	23,1	3,4	47,1	17,4

Як свідчать дані табл. 3, за більшістю показників вищою ефективністю господарювання відзначаються приватні підприємства, виробничі кооперативи та господарські товариства. Зокрема, частка збиткових приватних підприємств за досліджуваний період зменшилася на 18,1 % і становила 13,8 %, а рентабельність вироб-

ництва знаходилася на рівні 41,9 %, для виробничих кооперативів ці показники склали 20,0 % та 23,6 % відповідно. Частка збиткових державних підприємств за 2005—2007 рр. коливалася від 27,3 % до 38,5 %, що свідчить про низьку ефективність їх діяльності.

У той же час за деяких існуючих відхилень показників майже за усіма організаційно-правовими формами господарювання близько 20 % підприємств є збитковими, практично в усіх — збиткове тваринництво. Це вказує на вплив загальних для усіх підприємств організаційно-економічних чинників ефективності.

Поглиблюючи аналіз, дослідимо рівень ефективності використання землі в Україні та порівняємо його з аналогічними показниками Полтавської області (табл. 4).

Таблиця 4

**ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ТА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ у 2007 р.**

Показники	Україна	Полтавська область	Полтавська область до відповідного показника по Україні, %
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	41650,0	1376,9	3,3
Площа ріллі, тис. га	32501,7	1308,2	4,0
Рівень розораності, %	78,0	95,0	x
Грошова оцінка 1 га ріллі станом на 01.01.2008 р., грн	9794,28	10809,38	110,4
Урожайність, ц/га:			
зернові та зернобобові	21,8	29,1	133,5
цукрові буряки	294,0	302,0	102,7
соняшник	12,2	20,4	167,2
Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	213,21	186,83	87,6
Рівень рентабельності, %	15,6	28,7	x

Виходячи з даних табл. 4 можна відмітити, що площа сільськогосподарських угідь підприємств Полтавської області становить 3,3 % угідь підприємств України, при цьому рівень розораності в області значно вищий, ніж у середньому по Україні. Грошова оцінка 1 га ріллі у Полтавській області на 10,4 % вища за середню оцінку земель по Україні, що свідчить про досить високу якість земельних ресурсів області.

Ефективність використання угідь за натуральними показниками у Полтавській області вища за середні по країні. Зокрема, урожайність зернових культур у області на 33,5 % перевищує аналогічний показник по Україні, а урожайність соняшнику — на 67,2 %.

Слід відмітити, що вартість валової продукції, одержаної на 100 га сільськогосподарських угідь у 2007 р. у Полтавській області, на 12,4 % менша порівняно з середнім по країні показником. При цьому рівень рентабельності сільського господарства в області на 13,1 процентних пунктів перевищував аналогічний показник по Україні і становив 28,7 %.

Таким чином, для підвищення ефективності використання та розширеного відтворення земельних ресурсів слід використовувати наступні заходи:

- перехідним етапом до запровадження ґрунтозахисних, енергозберігаючих і протиерозійних технологій в Україні може бути диференційований або змішаний обробіток ґрунту — застосування глибокої оранки під культури з наступною її заміною поверхневим рихленням ґрунтів;

- дотримання оптимальної структури посівних площ, розширення площ посіву однорічних, багаторічних трав та бобових культур, які насичують ґрунт азотом;

- збалансування обсягів внесення мінеральних та органічних добрив;

- формування ринку земель, включення у економічний оборот вартості землі та визнання її капіталом поряд з іншими засобами виробництва. Неврахування вартості землі у виробничому капіталі національного сільського господарства призводить, за попередніми розрахунками, до щорічного недоотримання ним від 8 до 10 млрд грн прибутку [8];

- урахування екологічного чинника при ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію та стандартизацію продуктів переробної промисловості;

- залучення іноземних інвестицій у галузі сільськогосподарського машинобудування, переробної промисловості та інших галузей АПК.

Література

1. Бойко Л. М. Наслідки реформування земельних відносин у сільському господарстві Полтавської області / Л. М. Бойко // Землеустрій і кадастр. — 2008. — № 3. — С. 36—42.
 2. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко С. В. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, С. В. Міщенко — К., 1999. — 245 с.
 3. Олійник О. В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: навчальний посібник / О. В. Олійник — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 288 с.
 4. Сільське господарство Полтавської області. Статистичний збірник за 2007 рік / За ред. В. Є. Русінова. — Полтава: Головне управління статистики у Полтавській області, 2008. — 270 с.
 5. Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В., Тихоненко О. В., Феденко В. П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники / А. Г. Тихонов, Н. В. Гребенюк, О. В. Тихоненко, В. П. Феденко // Землекористування. — 2002. — № 2. — С. 13.
 6. Трегобчук В. М. Аграрная реформа, приватизация земель и экология // Преобразование сельского хозяйства в Украине: опыт, перспективы: Мат-лы междунар. экон. конф., 19—20 апр. 1995 г. — К., 1995. — С. 34—37.
 7. Україна у цифрах 2007 / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Державний комітет статистики, 2008. — 260 с.
 8. Формування ринку землі в Україні // За ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. — К.: Урожай, 2006. — 277 с.
- Стаття надійшла до редакції 02.07.2009

УДК 338.495.5:339.5

Н. Б. Побережець
аспірант

(Уманський державний аграрний університет)

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ

В роботі розглянуто основні аспекти розвитку ринку соняшникової олії в Україні і світі. Зроблено аналіз та оцінку основним тенденціям змін на ринку соняшникової олії за останні роки

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ринок соняшникової олії, зовнішньоекономічна торгівля, показники динамічних рядів.

KEY WORDS: sunflower oil market, external trade, index of dynamic series.

Олійно-жировий підкомплекс має важливе значення у формуванні бюджету та зміцненні експортного потенціалу України, йо-